

IRODALOMTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

HETEDIK ÉVFOLYAM.

NEGYEDIK FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1897.

TARTALOM.

	Lap
Az első magyar irodalomtörténetirő. (IV. és bef. közl.) <i>Dr. Badics Ferencz</i> ...	385
Krónikáink és a nemzeti hagyomány. II. és bef. közl. <i>Thury József</i>	398
Gyöngyösi István életrajzi adatainak s származásának megállapítása. <i>Nagy Iván</i> ...	424

Adattár :

Döbrentei Gábor levele Bolyai Farkashoz. <i>Koncz József</i>	449
Adatok Listi László életéhez. (II. és bef. közl.) <i>Dr. Komáromy András</i>	451
Fábián Gábor levelei Édes Alberthez. (VI. és bef. közl.) <i>Lévay József</i>	470
Révai Miklós levelei Paintner Mihályhoz. (X. közl.) <i>Dr. Récsey Viktor</i>	474
Tompának egy fiatalkori verse. <i>Hellebrant Árpád</i>	489

Ismertetések, bírálatok :

Régi Magyar könyvtár. Szerk. <i>Heinrich Gusztáv</i> 1—4. köt.	492
Ad vocem. Sz. <i>Á.</i>	494

Irodalomtörténeti Repertorium. <i>Hellebrant Árpádtól</i>	496
---	-----

Név és tárgymutató	VII
---------------------------	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas*.

AZ ELSŐ MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETIRÓ.¹

— Pápay Sámuel élete és irodalmi működése. —

— Negyedik és befejező közlemény. —

III.

Pápayt munkája befejezésében nemcsak a Horvát kritikája miatt érzett kedvetlenség gátolta; egyelőre ideje sem volt hozzá. »Az insurgens világ is sok időmet, kedvet elveszi a literatúra gyarapításátul« — írja Kazinczynak 1809. ápr. 20-án.¹ Ekkor már fegyvercsörgéstől hangzott az egész ország, katonaaállításal, a nemesi fölkelés szervezésével bajlódott minden megye. Kazinczy Zemplénben, Pápay Veszprémben tagja az állandó-bizottságnak s hetekig vesződik, míg a megyei nemességet összeírják, a megyére kivetett ezer gyalog és 700 lovas katonát mustrára eresztik és fölszerelik.

De ez csak bevezetése volt a későbbi nagy drámának, mely Pápa és Győr körül játszódott le. A világbíró Napoleon közeledtekor minő közromlásra számítottak nálunk, eléggé kitűnik az akkori általános végrendelkezésből; az udvar nagy sietve Budára költözködik, kincseit még tovább, a határszélekre küldi, a minek a híre rémítő előjelül tűnt fel; Kazinczy Zemplénben, Vitkovics Pesten, Szemere Péczelen, kiki a maga családjá s baráti körében úgy intézkedik s búcsúzik, mint a mikor ma nem lehet tudni, mit hoz a holnap.

Pápaynak volt alkalma színről-színre látni a rettegve várt francia hadsereget. A réntület annál nagyobb volt, hogy a veszedelem, ha nem is váratlanul, de hirtelenül lepte meg Pápát s ott tanyázó seregünket. Mint Pápay Kazinczyhoz intézett levelében részletesen leírja, János főherczeg és tisztjei június 12-én oda érkezve,

¹ Pápay lev. Kazinczyhoz 1809. ápr. 20. (Innét valók a köv. sorok adatai is.) Kczy Lev. VI. köt.

azzal biztatták a lakosságot, hogy még egy pár napig eltart, míg ellenséget látnak; és — alig volt idejük az ebéd elköltésére: »lárma esett: itt az ellenség! — ágyúink megdördültek a város alatt, katonacsoportjaink siettek ki a városból Győr felé s az ellenség tüzes csatázás közben fél óra alatt Pápa piacznán termett.«¹ Pápay lakása a piacon lévén, ablakából nézte a heves csatározást s tanúja volt, a mint huszárjaink a tóduló ellenségből kettőt lovastul együtt elejtettek. Az előcsapat üldözi menekvő seregünket, de a deréksereg az alkirálylyal együtt ott marad s estig ellepi az egész várost. Éjjelig dorbézolnak, sőt némelyek garázdálkodnak s néhutt prédálnak is. Másnap tovább vonulnak ugyan, s csak őrsereget hagynak hátra, de a város lakosságának még egy hétig kell élelmeznie a francia sereget; aztán százával hordják a sebesülteket, kivált midőn (jún. 14-én) megesett Győr alatt a kismegyeri ütközet. Mindkét részről feles számmal közel négyezeret szállítanak Pápára, kiket a megyéből berendelt orvosok és polgárok önfeláldozó fáradsággal ápolnak s néhányan közülök áldozatul is esnek a kórházi láznak. E mellett napirenden voltak a fosztogatások, erőszakoskodások, s csak az éjjel-nappal működő megyei bizottság ébersége mentette meg a nagyobb bajtól a város és környékének lakosságát. Pápay néhány úri családdal együtt csak annak köszönhette szerencséjét, hogy hozzájuk tiszteket szállásoltak, s hogy ezekkel egy kissé beszélni tudtak. Különben — mint Kazinczynak írja² — elég emberséget mutatott az ellenség irántuk s kivált a magyarokat különösen respektálta; elhárítja róluk a szállongó hírt, mintha némely főemberünket durván bántalmazták volna. De másrészt a hol megtudták, hogy valamelyik családnak tagjai a magyar táborban vannak, mint az öreg Kisfaludy házát Téthen, kíméletlenül kifosztogatták.³ Július 1-én virradóra hirtelen nagy titokban elvonult a sereg utolja is, s Pápa lakossága föllélekzett; de még hetekig eltartott a sebesültek szállítása és ápolása, azután pedig seregeink elvonulása. A megyei insurgentseregéből 40 vitéz esett el; ezek fölsegélésére a nemesség

¹ Pápay levele Kazinczyhoz 1810. decz. 20-áról. A M. Tud. Akadémia kéziratárában.

² U. o.

³ Kisfaludy S. levele nejéhez 1809. júl. 6-ról. Minden munkái VIII. k. »Azonkívül, hogy mindenét elpredálták, a mi a háznál volt, minden pénzét is (vltmi 10 ezer frtot), sőt testéről a ruhát is elvették.« Az öreg úr maga vagy 50 ezer frtra becsülte kárát.

gyűjtést indított, oly szép eredménnyel, hogy 18 ezer forintot oszthattak ki hátrahagyottaiknak, a miért a főherczeg nádor is megdicsérte a megyét.¹

Ennyi bajlakodás közepett a maga ügyében is szerencsével fáradozik. 1810-ben egy olyan osztályos pert sikerült dülőre juttatnia, melyben félszázad óta hiába dolgoztak feleségének elei. Pápay a felesége hat testvéreinek részeit örökbevallás mellett szintén megszerezvén, a közel hatszáz holdas szalmavári és gárdonyi jószág urává lett, s így — mint Takáts barátja Téthen — nem csekély örömeire ő is a magáiban gazdálkodhatott.² Volt még több zálogos pere a pest- és fehérmegyei részjószágokra, de ennek végét nem érthette már meg, s családja — a zálogévek leteltével — 1848-ban egyezkedés útján nyert kárpótlást.³

De bármennyire elmerül hivatala s új gazdasága gondjaiba és örömeibe, koronkint szívesen foglalkozik még irodalmi tervekkel. A *Magyar Literatura Esméretének* befejezéséről már le kell mondania. Ha Takáts folytathatná a Minervát, legelőbb ezt adná ki; de lassan kelnek a kibocsátott kötetek s így »nincs rá fundus, kivált most, e pénztelen világban« — írja Kazinczynak 1811-ben.⁴ A következő években (1813.) a helytartó-tanácsnál működő Horváth kanonok egy folyóirat kiadását tervezte. Az insurrectio dolgában Pesten időző Kisfaludy Sándort körülveszik barátai, hogy ő szerkesztszen ilyent; hajlott is a kérésre, hanem Takátsot és Pápayt kívánta maga mellé segédekül; ezek is ráálltak, de a pénzválság után megint a funduson akad el a dolog, s a szép szándék, Horváth ajánlása mellett is abban maradt.⁵ Sartori Ruszekkel együtt felszólítja, hogy a »Tudósok Lexicon«-a számára írjon a magyar írókról. Hajlandó is a munkára, — »de csak magyar nyelven, melyen könnyebben esik dolgoznia mint sem németül« s Rumyt kéri fel dolgozata lefordítására. Hanem a következő évben is csak a készületnél marad.⁶ — Mikor Erdélyben megindul az Erdélyi Múzeum (1814.) s Pesten a Tudományos Gyűjtemény (1817.), amott Döbrentei, emitt »a tudós társak nevé-

¹ Pápay főntebb id. lev. és Zsoldos János főorvos czikke »A francziák Pápan« stb. Tud. Gyűjt. 1817. XI. k.

² Pápay lev. Kazinczyhoz 1811. szept. 18-ról. Akad. kéziratár.

³ Családi adatok.

⁴ Id. lev. 1811. szept. 18-ról.

⁵ Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24-ről. Akad. kéziratár.

⁶ Pápay levelei Rummyhoz 1812. jan. 30. és 1813. jún. 17. U. o.

ben Trattner hívja meg az együtt dolgozásra. »Belső örvendezéssel veszi a megtiszteltetést, de — úgymond — bármely buzgó vágyára légyen is szívének literatúránk gyarapítása által nemzeti dicsőségünket előmozdítani«, sokoldalú elfoglaltsága, egyre növekvő gondjai miatt le nem kötelezheti magát a rendes munkálkodásra.¹

De ha maga nem jut is többé hozzá, hogy új munkákat írjon, leveleivel fentartja író-barátaival az összeköttetést, buzgón terjeszti munkáikat, s így részt vesz a közös, hazafias munkában. Legkorábbi barátság fűzi Takáts Józsefhez, de később közelebbi ismeretségre vagy barátságra lép csaknem valamennyi dunántúli íróval, különösen Kisfaludy Sándorral, Horváth Endrével, Kis Jánossal, Ruszek apáttal, Döbrenteivel, több levelet vált még Rummyval, Vitkovicssal, s néhányat Virággal, Kulcsárral és másokkal,² melyek csaknem teljesen irodalmi vonatkozásúak s érdekes adalékokkal járulnak az akkori viszonyok történetéhez.

Azonban valamennyinél előbb kell vala említenünk Kazinczyhoz való viszonyát és leveleit, melyeknek nagyobb része csak ezután fog napvilágot látni. Mióta 1807-ben bemutatta neki első munkáját s kifejezte iránta régóta érzett határtalan tiszteletét, a mester szíves örvendezéssel fogadta a hódolót s barátságát ajánlá, mely Pápayt végtelenül boldoggá tette. Az a tisztelet, mely Pápay első levelében megszólalt, nem szűnt meg később sem, sőt annál bensőbbé vált, mennél több alkalma nyílt — levelei révén — bepillantania Kazinczy lelkébe s mindvégig maradt benne a kassai tanuló s az egri tanár rajongásából. Nemzeti irodalmunk fejlesztése lelkesíti, közös barátok tisztelete köti őket össze. S az az áradó boldogság, melylyel Kazinczy nejről, gyermekeiről, az az őszinteség, melylyel bajairól szól: megnyitja, elragadja a Pápay szívét is. »Uram Istenem, — így sóhajt fel egyik levelében³ — hintsd tiszta áldásodat az ilyen boldogságot érdemlő Antoniákra (mint a Kazinczy s az ő felesége). Tekints különösen e két, véletlenül összebarátkozott házra, mely sok más ezereknél édesebben tudja érezni az igaz boldogságot!« — Öt év mulva,⁴ arról emlékezve, hogy pesti barátai dicsekedve emlegetik a mesterrel

¹ Pápay Kazinczyhoz 1817. febr. 20. U. o.

² Ezeknek java része az Akadémia kéziratárában; de sok elhanyagolt és ismeretlen.

³ Pápay Kazinczyhoz 1808. máj. 8. Kezy Lev. V. köt.

⁴ U. a. 1813. jún. 24. Akad. kéziratár.

való találkozását, nem lankadó őszinte baráti szeretettel írja neki ismét, hogy ő bár 1789-ben mint deák s csak távulról tisztelve látta, »íme sziveik mégis a legtisztább barátságoknak szent tüze által összeolvasztattak. Oly szerencse ez is, melyet megérdemlenni s állandóan fentartani tudni, egyik boldogító kötelessége.« Ezt a levelet annál nagyobb örömmel vette Kazinczy, mert már régebben nem kapott tőle hírt, s most hasonló meleg ömlengéssel felel: »Ma érkező leveled — úgymond — megszabadítja azon gyötrő gondtól, hogy szokatlan hallgatásod elhidegülésből eredhet. Én téged oly sok, oly nagy és oly szent okoknál fogva tisztellek s szeretlek, hogy vigasztalhatatlan volnék, ha azt kellene látnom, hogy a mely barátsággal te önként jövél ezelőtt hét esztendővel ellenembe, azt most gondolatlanság vagy valamely szerencsétlen lépés által magam vesztettem el. Barátimnak szenteltebb köréből nem szeretnék senkit elveszteni; de higyj állításomnak, *te egyike vagy azon keveseknek, a kiknek innen kilépteket legérzékenyebben fájlnám.*« Végül reményét fejezi ki, hogy nemsokára látni fogják egymást.¹ De ez a találkozás csak két év múlva (1815. máj. 14-én) történt meg Pesten, midőn Pápay — grófja dolgában — Aradra ment, Kazinczy pedig bécsi útjából visszatérőben volt.² S midőn aztán hónapokig nem ír Pápaynak, mentegetőzve mondja: »Vádoljanak rajtam mindent (barátaim), a mit akarnak, csak ne szívemet, mely erántok változhatatlan, s az kivált te erántad, *tisztalelkű s elszédíthetetlen fejű* férfiú!³

Valóban az volt Pápay: tisztalelkű, egyenes szívű minden vele érintkező emberrel, főképp barátaival szemben, és elszédíthetetlen fejű, szabad gondolkozású s következetes — meggyőződéseiben! Erről éppen a Kazinczyhoz írott levelek tanúskodnak legjobban. Mint előbb a nyelvtani és helyesírási kérdésekben, úgy később a nyelvújítási vitákban is a conservatív mérséklet híve volt: sokat elfogadott Révai fejtegetéseiből, mint a hogy gyönyörködött Kazinczy munkáiban; de ép oly tüzesen kikelt utóbb ennek germanizálásai s kivált túlzó követői ellen, mint korábban a diktátorkodó Révai s heves tanítványa Horvát István ellen.

Voltak, a kik már régebben némi féltékenységgel nézték Kazinczy működését. Horváth Ádám, a »csombókos magyar,« már

¹ Kazinczy Pápayhoz 1813. júl. 2.-U. o.

² U. a. 1816. máj. 14. és Pápay levele Rummyhoz 1815. jún. 24. U. o.

³ Kazinczy levele Pápayhoz, 1815. nov. 8-án, U. o.

1806-ban tiltakozik az ellen, hogy nyelvünket »kivegyék a természetiből s eredeti szépségeit idegenekkel cseréljék fel«;¹ de Kisfaludy Sándor, Kis János, Berzsenyi a Dunántúl, a pesti triász, az Erdélyi Múzeum köre s mindazok, kiknek több érzékük volt a nyelv stílbéli finomságai iránt: gyönyörködve olvasták Kazinczy művészi fordításait, nemcsak a Gessner *Idylliumait*, hanem a hűsz év mulva kiadott Marmontel *Szívkepző regéit* is (1808) s La Rochefoucauldnek *Erkölcsei maximáit* (1810.), melyek pedig nagyon különböztek már a régebbiektől, mint ahogy ízléses, fényűzően szép kiállításuk is szinte anachronismus abban az időben. Következett azonban a nyílt zászlóbontás: a *Vitkovichhoz írt epistola* (1811.), a *Tövisek és Virágok* (1811) — versben, a Dayka (1813) és Báróczy munkáihoz (1813—4.) írt életrajzok — prózában, s követte mindezt betetőzésül Kazinczy szépirodalmi fordításainak kilencz kötete (1814—16.) Ezekkel idézte fel s hívta ki maga ellen a harczot, melyet annyira óhajtott, de a melyben már nemcsak maró gúnynyal megtámadott elleneit, hanem legjobb barátai némelyikét is szemben találta magával.

Ezek közé tartozott Pápay is, ki ifjukurától fogva annyi csodálattal s később is annyi élvezettel olvasta Kazinczy munkáit.

Vele együtt még sokan egyetértettek Kazinczyval abban, a mit ez a nyelvújításról elvileg úgy fejezett ki Pápayhoz írt levelében: »hogy újítani csak ott kell, a hol múlhatatlan szükség van az újításra, s az új szó széphanyszású; s az írónak két fortélylyal kell élni az újításokban: 1) hogy azzal ritkán éljen, 2) hogy bájos stíljel meg se engedje sejtetni, hogy ott újítás van.«²

Pápay maga is választékos, de egyszersmind magyaros igyekszik lenni mind munkáiban mind leveleiben, melyeket Kazinczy is mindig gyönyörködve olvas,³ s ugyanezt követeli az írótól is. Neheztelve írja a mesternek, hogy Ruszek *Magyar Philosophiája* tele van a veszprémi köznép szójejtéseivel, s hogy előszavában úgy tünteti fel őt, mint »ilyen eretnkség mesterét, azt állítván, hogy többnyire őt (Pápayt) követte.«⁴ Pethére, a gazdasági íróra,

¹ Horváth Ádám levele Kazinczyhoz, 1806. aug. 6. Kaz. Lev. IV. 256—7. lp.

² Kazinczy Pápayhoz 1814. jun. 14. (Báróczy életrajzából idézve). Akad. kéziratár.

³ U. a. 1817. márcz. 8-ról: »Ez a most érkező leveled is (Pápay lev. 1817, febr. 20.) gyönyörű magyarság.« U. o.

⁴ Pápay lev. Kazinczyhoz 1813. jún. 24. U. o.

is haragszik »alacsonykodó nyelve miatt.«¹ De nem kisebb bosszúsággal olvassa Helmeccy dolgozatait, főkép azt a jelentését, melyten Kazinczy összes munkáinak kiadását hírül adja. Olyan »magas hangon beszél, mintha égiekkel szólna« — írja Kazinczynak; s ismét: »Helmeccy nagyon erőlködik a neologizálásban s a nagy erőlködésben egészen megszakasztja nyelvünket s nem veszi észre, hogy a Kazinczysmusok, melyek magának Kazinczynak tollából fűszerező kéméllyel oly szépen folynak, az övétől egymásra halmozva, ízetlenül esnek ki.«² Nemcsak a Kazinczy iránt érzett személyes tisztelete, hanem eddigi irodalmi működésének javalása hangzik ki abból a megbotránkozásból is, melylyel a Somogyi *Mondolatját* fogadta,³ a miben Pápayval Kazinczynak még sok barátja egyetértett, mert a mérsékelt Kazinczyt meg tudták különböztetni szertelenkedő követőitől. De midőn egymásután kezdenek megjeleni fordításai, — nagyon megfogynak hívei. Eddigi munkáira Pápay mindig tudott előfizetőket gyűjteni, de *Klopstockjára* már egyet sem bír szerezni, sőt a régi köteteket is nyakán hagyják az aláírók. Ez alkalmat nyújt neki, hogy végre föltárja Kazinczy előtt a helyzetet. Ez a levél, mely 1817. febr. 20-án kelt,⁴ úgy tekinthető, mint az akkori közvélemény nyilatkozata vagy éppen kifakadása, s ezért kétszeresen érdekes. »Publicumod, kedves barátom — így ir neki — igen megfogott, s ezért óh csak magadat, egyedül magadat okozhatni! A nemzet ügyét kiáltozod, azt akarod a nyelv gyarapítása által boldogítani, s azonban eltérsz arról a boldogító útról, melyen eleinte oly szép sikerrel előhaladál. Mielta megszálla a vers- és könyvgyártás dühe s ezen dühvel tolod a nemzetre a halmozott újságot, a temérdek szokatlant, látnod kell tennen magadnak, hogy a nemzet nem akar így ismerni nyelve boldogítójára.« Felhossa Pázmány, Gyöngyösi, Faludi, Virág, Kis, Csokonai, Kisfaludy, Berzsényi példáit, kik mind újítók, de szerencsésen eltalálják a mérsékletet, melyet eleinte Kazinczy is megtartott. Megrójjá Helmeccy, Bilkei Pap Ferencz, Tóth László szertelenségeit s a nevetségesség érthetetlen újításait. Kazinczy és követői »nem akarják megérteni, mi az a sok az újításban, s ezt nehéz

¹ U. a. 1814. dátum nélkül (pünkösdkor). U. o.

² U. o.

³ Pápay lev. Vitkovicshoz, melyet ez szó szerint idéz Kazinczyhoz írt levelében 1814. márcz. 19. Vitk. munkái III. k. 235. lap.

⁴ Eredeti fogalm. az Akadémia kéziratárában.

is bizonyos határozattal megmondani, « de utal a főntebb elősorolt írók példájára. »Az szerencsés író — úgymond — ki magát a neimzettel megkedvelteti, mert attól az újítás is kedvesen vétetik, s ekképen az új csakhamar közönségesen megszokottá válik, s a czél így leghamarább elérettetik.« Végül megbocsáthatatlannak tartja, hogy Kazinczy mindig csak fordít s a poétákat is prózában, s hogy nem vágyódik »nemzeti első poéta lenni,« a ki pedig »mind nyelvünk ismeretével, mind poétai lélekkel, mind szép ízléssel a legnagyobb értékben bir, s ezekben nemzetünk elsője.« Ezek a bókok bizonyára nagyon hizelegtek Kazinczynak, de miattuk nem feledte a többit sem, s Pápay levelére pontonkint felel.¹ Elmondja másutt is ismételt nézeteit a nemzetiségről, a prózábanfordításról s a köztetszésről. Ruszek azt írja neki: vox populi vox Dei; ő pedig, ki sokaknak soha sem kívánt tetszeni, bizonyos fensőbbiséggel idézi feleletül a bibliai mondást: »Regnum meum non est de hoc saeculo.« Elismeri, hogy erőltetve akarnak boldogítani, de e nélkül a dolog nem megy; így ment ez mindenütt. Rosszul esik neki az alattomos támadás, hogy a dunántúliak Sággy által ijeszti Döbrenteit, s óvják az ő metélyeitől. Megkérte Horváth Endrét, Gyarmatit s másokat is, hogy jegyezzék ki munkáiból, a mit másképp akarnának látni. Amaz 43 gáncsot írt, Gyarmati csupán az I. kötetből három ívnyit; de Kazinczy sikerrel védekezik ellenök. Pápayt kéri most: tegye meg »azt az áldozatot a barátságna, azt a szépet, azt a hozzájuk illőt, hogy ő terítse meg,« miután amazok nem tudták. És végre belátja, hogy — átlépte a határt. Legközelebbi levelében² már azt írja Pápaynak, hogy a kilencz kötet némely darabját újra dolgozza, s elismeri, hogy némelyikben »sok volt, a mit tett«. »Most — így folytatja — minden dolgozásaimat elő fogom venni s nem írok egy sort is, hogy ne emlékezzem, mit kívántál te tőlem utolsó leveledben.« Legközelebbi levelében a Beregszászy és Sipos ellen írt Antikritikájáról szól; örül az írói perlekedésnek s csak azt óhajtja, hogy a vadság epocháján esnénk által minél elébb.³ A szenvedélyes kitörésekben a válság tetőpontra jutván, nemsokára csakugyan hűlni kezdett a küzdelem heve. Kazinczy értekezése: *Orthologus és neologus*,

¹ Kazinczy lev. Pápayhoz 1817. márcz. 8. U. o.

² U. a. 1818. jan. 4. U. o.

³ U. a. 1818. máj. 31. U. o.

*nálunk és más nemzeteknél,*¹ mely a vitát bezárja, már a győztes fensőbbiség nyugodtságával, de egyszersem mérsékletével tárgyalja a kérdést. Jóformán összefoglalja a vitának egész anyagát, s történeti alapon, a régi és újabb, hazai és külföldi írók példájából bizonyítja, hogy a nyelvújítás szükséges is, lehetséges is; tárgyi-lagos mérséklettel rója meg mind az orthologia mind a neologia vétkeit. Itt fordulnak elő a nevezetessé vált szavak is, melyekben a nyelvújítás kánonját foglalja össze: hogy az írónak szabad mindaz, — »a mit a minden nyelvek ideálja megkíván, a magyar nyelv természetete (örök szokása és törvénye) világosan nem tilt, a régi és újabb classicusok által nevelt ízlés még javasol is, s a szükség műlhatatlanul parancsol.«

Kazinczy győztesnek mondhatta magát. Győzelme ott kezdődik, a midőn újra-dolgozott munkáiban mérsékelni kezdi korábbi merészségeit; s ebben nemcsak a heves támadásoknak, hanem a Pápay őszinte megrovásának is volt része és érdeme. Ez a mérséklet csak erősebbé tette fegyvereit, melyekkel aztán végkép leverte ellenfeleit; s győzelmét teljessé tette, hogy a következő évtizedben fellépő fiatalabb költők és legjobb írók az Aurorában, a Hébében s külön kötetekben mindnyájan a megújított, ízléses s a régitől különböző művészibb nyelven szólaltak meg.

Ha valaki örömmel látta irodalmunknak ilyen felvirágzását, Pápay mindenestre azok közé tartozott. Maga már végkép letette az írói tollat, s csak leveleiben érintkezett író barátaival; de résztvesz másképp is a nemzeti nyelvért küzdők munkájában. Alig van ez ideált szorgalmasabb terjesztője az irodalom hasznosabb, jobb termékeinek, mint ő. Neve majd minden akkori könyv lajstromában megtalálható vagy az előfizetők vagy a gyűjtők között. Mert a mit maga jónak ismert, akár szépirodalmi, akár hasznos ismereteket terjesztő munka vagy folyóirat volt, azok megrendelésére másokat is iparkodott rávenni. Pl. Rummy *Régi magyar Emlékezetes Írásaira* 50 előfizetőt gyűjt; Kazinczy és mások munkáira is gyűjt több-kevesebb megrendelőt. Döbrentei az Erdélyi Múzeum végén fölemlítésre méltónak találja, hogy Pápay tíz példányra fizetett elő. S így tett később Virág, Kisfaludy S., Vitkovics, Fáy s mások munkáival egész Vörösmartyig, kinek *Salamon királyára* (1827.) 17 előfizetőt gyűjtött.²

¹ Tud. Gyűjt. 1819. XI. k.

² Az előfizetők jegyzékéből. A szerzők rendszeren külön tiszteletpéldánnyal

Bizonyára ez is olyan szolgálat akkori irodalmunknak, a melyet nem hagyhattunk említetlen.

Ilyen buzgó terjesztője lévén a magyar irodalom termékeinek, jól ismerte a közönség vágyait. S a mit tapasztal, szívesen közli az írókkal és kiadókkal, s ezek nem is hagyják észrevételeit figyelem nélkül.¹

Pápayt 1821-ben igen érzékeny veszteség érte: elhunyt Takács József, kihez legrégebb és legszorosabb barátság fűzte. Foglalkozásuk közösségén kívül sok egyező vonás volt bennük: békességet kedvelő, komolyabb lelkületű, irodalmi törekvéseik, sőt ezekben is egyező véleményök. Ennek a korán kelt s mindig zavartalan barátságnak eredménye volt a *Magyar Litteratúra Esméretének* kiadása is. Pápay baráti hívségét legjobban mutatja az a levél, melyet Takács elhúnyta után írt Kazinczynak:² »Takács elhala s benne elhúnya egy oly tiszta lelkű barátom, kit én szüntelen keseregek s keseregni éltem fogytáig meg nem szűnhetek. Ember nem lehet méltóbb a legforróbb baráti szeretetre, mint ő vala, de csak annak, ki őt úgy tudta esmérni mint én.« Kazinczynak nem volt barátja, de — úgymond — bármily buzgón óhajtotta, hogy az ő teutogallo-hungarismusa és sokra vitt neologismusa ne kapjon tekintélyre, ebben mint semmi másban, nem élt erőszakoskodással vagy fortélylyal, mert »Takács a bölcsek számából való, kik nem tudnak ingerelve is, rosszak lenni. Egész gyengéje a nyelv dolgában az vala, hogy őt a Verseghismus szelleme igen megszállotta, a mit ő sok exorcizálásival sem tudott belőle egészen kiűzni.«

Takács halála alkalmat szolgáltatott egyszersmind az élők ellenkezéseinek elsimítására is. Kisfaludy Sándor ugyanis Pápayval — közös barátjuk, elhúnyta felett keseregvén — előhozakodtak az irodalmi dolgok közt Kazinczyról is. Kisfaludy és Kazinczy szinte egy évtized óta nem leveleztek egymással s köztudomású volt elhidegülésök, sőt gyűlöletük, mely Kisfaludy érzékenységből támadt. Eleinte Kisfaludy is a legnagyobb tisztelettel közeledett Kazinczyhoz, mérsékelt újításait is kedvelte. De midőn ez a hozzá

kedveskedtek neki; ezekből — a szerzők sajátkezű bejegyzéseivel — máig is több megvan a családi könyvtárban.

¹ Kazinczyhoz írott leveleiben is többször van erről szó; a Rummyhoz írottak pedig legnagyobb részt kiadói dolgokról szólnak.

² Pápay Kazinczyhoz 1821. júl. 20. Akad. kéziratár.

írt levelekben — szokása szerint dicséretekkel halmozta el Himfyjét, híressé vált epigrammjában pedig a még ismeretlen Dayka által ítelteti el s prózai bírálatában is nagyon keményen szól róla: Kisfaludy kétszínűséget vet a szemére; növeli az elhidegülést több apró félreértés is, a mit másokhoz írt leveleikben egymásról terjesztettek. Kazinczy utóbb megkísérelte Ruszek útján a közleledést, de Kisfaludy az apáthoz írt két levelében¹ oly élesen és epésen felelt, hogy csak még tátongóbbá tette a szakadást. Kazinczy gyengeségeit oly kiméletlenül még senki sem leplezte le; hiú, asszonyi kaczérsággal vádolja, ki folyton tetszeleg, elveiben változó stb. Ruszek sietett mennél szélesebb körben megismertetni Kisfaludy leveleit, hogy a Kazinczy iránti gyűlöletet még jobban szítsa. Kisfaludy sem bánta, ha terjesztik leveleit, sőt Desewffyhez, Kazinczynak egyik legjobb barátjához írott levelében ismétli azok tartalmát, melyeknek élességét csak az mérsékli némileg, hogy a maga gyöngeségeit sem leplezi és soha sem tagadja, hogy a nyelvre nézve hatást vett és sokat tanult a régi Kazinczytól.

Évek múltak el aztán. Kisfaludy megmaradt régi csökönőségében, Kazinczy pedig kivíva látta elvei győzelmét; a harci láрма elcsendesedett, s a küzdelemre visszatekintve, Kazinczy megnyugtató tudattal írhatta Pápaynak, hogy »minden megbántás után ő tette az engesztelő lépést.« Kisfaludy is engesztelőbben nyilatkozott. Pápay sietett ezt tudtára adni a mesternek, kérve, hogy írjon Kisfaludynak egy békenyújtó levelet s biztosítván, hogy most és általa szerencsésebb lesz, mint 1816-ban Ruszek által volt.² »Illő — ugymond — kezet fognotok közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében s túrnötök egymást, ha mindenben meg nem egyezhettek is.«³ Kazinczy örömmel vette a biztosítást s a kívánt levelet elküldte Pápaynak. Tudta, hogy ő volt az első támadó; megbocsátotta a levélbeli sértéseket, csak hogy ne lássa nyílt ellenségének a nemzet népszerű költőjét. Pápaynak »lángolt szíve, hogy ő lehete közbenjáró a köztiszteletre méltó két nagy ember között.«⁴ S nem csalódott. Kisfaludy megírta engesztelőkeny levelét. Megbocsátja a költői érzékenységét sértő nyilvános támadásokat; fentartja korábbi elveit, de kész megbékélni s a régi lelkesedéssel

¹ Kisfaludy S. minden munkái. VIII. 280—309. lp.

² Pápay lev. Horváth Endréhez 1822. apr. 7. Akad. kéziratár.

³ U. a. Kazinczyhoz 1821. júl. 20. U. o.

⁴ Pápay id. lev. Horváth E.-hez.

újra elismeri, a mit legnagyobb gyűlölködése idején sem tagadott, hogy Kazinczytól sokat tanult. Ezt a levelet ¹ ő is Pápaynak küldé el, kinek »érzékeny szíve« határtalan boldogsággal telik meg. 1822. jan. 5-iki levelével újévi ajándékuul kedveskedik vele Kazinczynak. »Óh nagy lelkek — így sóhajt fel — mint ver szívem értetek, hogy öszveölelkezésteknek én lehetek látó tanúja s buzgón sohajtok fel nemzetünk Génusához, hogy áldja meg az engesztelés oltárát, melyen két lelkes hazafi elátkozza az ellenkezést s szeretetet fogad egymásnak.«

Kazinczyt nagyon lekötelezte ez a baráti szolgálat. Hogy öröme teljes legyen, arra kéri még, hogy Horváth Endrével is békéltesse meg, kit »ő soha meg nem bántott.« »Ha — ugymond — Horváthtal füzendesz öszve, nyugalomban leszek mindazokkal, a kiknek nyugalomokat óhajtom.« ² Pápay szívesen vállalkozott ezúttal is a közvetítésre. Közölte Horváthtal a Kisfaludy megbékélése történetét, Kazinczynak reá vonatkozó levelét s végül szinte esengve kéri, hogy békéljen meg ő is, hogy »hazánk tudós fiait s nemzetünk buzgó tagjait, közkincsünk, a nemzeti nyelv ügyében barátságos öszvetartással lássa munkálkodni.« De ezúttal csak fél sikert érhetett el. Kazinczy 1822. okt. 30-án (pár nappal előbb lévén 64-ik születése napja) elérzékenyülve írja Horváthnak, ³ hogy adjanak példát a kibéküléssel azoknak, »kiket forró vér vagy valami egyéb öszveháborított;« — de teljessé, öszintévé nem vált kibékülésük.

A következő évek mozgalmi mint hazafit és mint literátort egyképen nagyon érdekelték Pápayt. Az 1825-iki országgyűlésnek mindjárt az elején olyan esemény történik, mely az ő régi vágyait volt teljesítendő. Egy nyelvmívelő társaságnak, akadémiának felállítását Bessenyei óta már sokan tervezték; megvitatták hasznait, országgyűlés elé is került, de megint csak abban maradt. Pápay a *Magyar Literaturá Esméretében* a Tudós Társaságokat szintén azon eszközök közé sorozza, melyekkel nyelvünk ügyét tetemesen előmozdíthatjuk, mert a társaság tagjai »közölvén egymással gondolatjaikat, tapasztalásaikat s esméreteiket« — mind elméjeket naponkint jobban élesítenék, mind pedig magokat a dolgokat egyésült erővel igazabban kifejténék.« Rájok kívánja bízati »a kijövő munkák megítélését is« s azt hiszi, hogy így majd megszűnnének »azok a csúf mocskolódások s mérges csipkedések,« melyeket a

¹ Kisfaludy S. minden munkái VIII. k. 411—423. lap.

² Kazinczy Pápayhoz 1822. febr. 13. Akad. kéziratár.

³ Kazinczy lev. Horváth Endréhez. Takáts S. gyűjteményében.

Baróti-Rajnis és Révai-Verseghy-féle irodalmi harcokban láttunk. A Tudós Társaság censurája még kinyomtatás előtt törülne az ilyen részeket, úgy hogy minden munkának csak a szépe, java hagyatnék meg. Látni való, hogy Pápay főképp kritikai feladatot szán a társaságnak s ezért elégszik meg, hogy egyelőre hat tagból álljon, de működését országos oltalom támogassa. Óhajtja azonban, hogy ezen kívül az ország különböző vidékein s »különbéféle tárgyakban« több társaság is álljon össze, melyek kölcsönös érintkezéssel s egymás támogatásával dolgoznának a közös célra.¹

Olyan tudós társaság után — úgymond — minő a francia akadémia, már csak a két nemzet különböző állapotja miatt is hiában ásítózunk. Irodalmi viszonyaink azonban két évtized alatt sokat fejlődtek, s bár többen, maga Kazinczy is féltette nyelvünk, főképp a nyelvújítás ügyét az ily társaságtól: annak eszméje annyira megérett, terve is annyira kialakult, hogy 1825-ben már csak a megvalósítás eszköze hiányzott. Széchenyi s az első alapító hazafias áldozatkészsége azonban megszüntette az akadályt, az országgyűlés megtehetette fölterjesztését, s midőn 1827. ápr. 11-én a királyi válasz is kedvezően hangzott, a nádor-főherczeg pedig elfogadta a védnökséget, annál kevésbbé lehetett akadály a társaság felállításának, mert az egyre szaporodó ajánlatok összege, az országgyűlés végére, mint tudva van, már negyedmillióra rugott.

Ebben a negyedmillióban foglaltatik a Pápay Sámuel ezer ezüst forintja is Csekély összeg a nagy alapítókéhoz képest, de annyi, mint sok nagybirtokos főuré vagy főpapé, s annyival több, mert Pápayknak *három évi* ügyészi jövedelme volt. Ekkora áldozatra csak a nyelvünk s nemzetünk javáért lángoló, legmélyebb hazaszeretet volt képes. Ajánlata, mely halála hónapjában, 1827. máj. 6-án kelt, »az országosan elfogadott« társaságra szólt, azzal a hozzáadással, hogy ha valami ok gátolná ennek felállítását vagy megszüntetné, az ő vagy maradékainak rendelése szerint a felajánlott összeget ismét a magyar nyelv előmozdítására adja.²

Mint a bibliai Simeonnak: megadatott érnie, a mit kívánt, s pár hét múlva, május 31-én, azzal a tudattal húnnya le szemeit örök álomra, hogy új nap derül hazánkra Boldog volt, hogy ennek legalább virradatát láthatta.

DR. BADICS FERENCZ.

¹ Magyar Literatura. Esmérete 474—5. lp.

² A Magy. Tudós. Társ. Évkönyvei I. 1833. 53. lb.

